

Забруднення довкілля: кримінально-правовий дискурс

Олександр Володимирович Шамсутдінов*

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України,

Київ, Україна

**e-mail: sun091141@gmail.com*

Анотація

Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля від забруднення. Мета статті полягає у виробленні науково обґрунтованого підходу до тлумачення основних конструктивних ознак складів кримінальних правопорушень проти довкілля, які становлять «делікти забруднення». Досягнення окресленої мети стало можливим завдяки використанню комплексу методів наукового пізнання, зокрема, діалектичного (для вивчення всіх правових явищ і понять, розглянутих у роботі, в єдності та суперечності їх протилежностей), герменевтичного (для тлумачення конструктивних ознак складів забруднення земель, повітря, вод), формально-логічного (для визначенні механізму протиправного посягання), системно-структурного (для обґрунтування потреби цілісної кримінально-правової охорони абіотичних складових довкілля від забруднення), порівняльно-правового (для зіставлення чинних та перспективних кримінально-правових норм). Виокремлено конструктивні ознаки складів «деліктів забруднення», щодо тлумачення яких позиції науковців залишаються неузгодженими, та сформовано власний підхід. Обґрунтовано, що забруднення як таке не є кримінально караним, допоки рівень такого забруднення не стане критичним. Доведено, що вказівка на спеціальні правила, порушення яких стало причиною забруднення довкілля, обумовлює визначення суб'єкта таких деліктів як спеціального. Підтримано позицію щодо визнання речовин, якими суб'єкт забруднює довкілля, знаряддям вчинення правопорушення. Стверджується, що суб'єктивна сторона «деліктів забруднення» характеризується складною формою вини або необережністю. За умисного ставлення до похідних наслідків запропоновано інкримінувати суб'єкту не «делікт забруднення», а інші кримінальне правопорушення, характер суспільної небезпечності якого відповідає спрямованості умислу. Проаналізовано відповідні новели перспективного кримінального закону у порівнянні з чинними нормами, виокремлено новації, які усувають більшість виявлених у ході дослідження дискусійних питань та заслуговують на впровадження.

Ключові слова: спеціальні правила; абіотичні складові довкілля; похідні наслідки; знаряддя вчинення правопорушення; складна форма вини; перспективне законодавство.

Environmental Pollution: Criminal Law Discourse

Oleksandr V. Shamsutdinov*

*Interagency Research Center for Combating Organized Crime
at the National Security and Defense Council of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

**e-mail: sun091141@gmail.com*

Abstract

The relevance of the topic is due to the need to increase the effectiveness of criminal law protection of the environment from pollution. The purpose of the article is to develop a scientifically sound approach to interpreting the main constructive features of the components of criminal offenses against the environment, which constitute "pollution torts". Achieving the outlined goal was made possible through the use of a complex of methods of scientific knowledge, in particular, dialectical (for studying all legal phenomena and concepts considered in the work, in the unity and contradiction of their opposites), hermeneutic (for interpreting the constructive features of the corpus delicti of land, air, water pollution), formal-logical (for determining the mechanism of unlawful encroachment), systemic-structural (for substantiating the need for holistic criminal law protection of abiotic components of the environment from pollution), comparative law (for analyzing current and prospective criminal law norms). The constructive features of the corpus delicti of "pollution torts", the interpretation of which positions of scientists remain inconsistent, are highlighted, and an own approach is formed. It is substantiated that pollution as such is not criminally punishable until the level of such pollution becomes critical. It is proved that the indication of special rules, the violation of which caused environmental pollution, determines the definition of the subject of such torts as special. The position on the recognition of substances with which the subject pollutes the environment as instruments of committing an offense is supported. It is argued that the subjective side of "pollution torts" is characterized by a complex form of guilt or negligence. In the case of an intentional attitude to the derived consequences, it is proposed to incriminate not the "pollution tort", but another criminal offense, the nature of the public danger of which corresponds to the direction of intent. The relevant novelties of the prospective criminal law were analyzed in comparison with the current norms, innovations were highlighted that eliminate most of the debatable issues identified during the study and deserve implementation.

Keywords: special rules; abiotic components of the environment; derivative consequences; instruments of offense, complex form of guilt; prospective legislation.

Вступ

Щорічно антропологічне навантаження на нашу планету посилюється. Невпинне зростання кількості населення Землі вимагає від світових економік інтенсифікації різних сфер виробництва, розширення сировинної бази, збільшення видобутку енергоресурсів, глобального впровадження цифрових, біо-, нано- та інших високих технологій. Побічним наслідком такої антропогенної діяльності є забруднення довкілля. Основними джерелами такого забруднення є хімічна промисловість, металургія, агровиробництво, енергетика, транспорт, житлово-комунальна сфера. За даними Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), на сьогодні досягнуто рівень щорічного вироблення побутових відходів усіма містами світу у 2,2 млрд т, що більше ніж утричі перевищує відповідні показники 2009 р. За приблизними оцінками, забруднення довкілля є причиною 24 % хвороб і 23 % смертей жителів нашої планети [1].

Наприклад, інтенсифікація агровиробництва в Україні призводить до значного забруднення сільськогосподарських угідь пестицидами (хімічними чи біологічними засобами боротьби зі шкідниками, хворобами рослин тощо), які залишаються у ґрунті, проникають у глибші шари та забруднюють поверхневі та підземні води. Як відомо, пестициди у 95 % потрапляють в організм людини саме через продукти харчування та воду. Природа токсичності пестицидів різноманітна і може спричинити канцерогенний або мутагенний ефект, руйнівну дію на дихальну, ендокринну, імунну, нервову системи. Крім того, для України особливо актуальним питанням є вплив відходів тваринництва і птахівництва на стічні води, ґрунтовий покрив і повітря. Особливо небезпечною є ситуація в зоні Лісостепу, де наявна висока концентрація птахівничих комплексів. За даними ВООЗ, гній, послід і стічні води тваринницьких господарств і птахоферм при неконтрольованому їх зберіганні та використанні можуть збільшити ризики передачі понад 100 збудників інфекційних та інвазійних хвороб [2, с. 277–278].

Зазначені загрози вимагають від усіх без винятку юрисдикцій упровадження ефективних правових механізмів протидії діянням, результатом яких є забруднення довкілля. Поряд із розробкою відповідних правил, нормативів, стандартів та інших вимог екологічної (біологічної) безпеки важливого значення набуває встановлення юридичної відповідальності за порушення таких нормативних вимог. В Україні найпоширенішими видами відповідальності за відповідні посягання на довкілля є адміністративна та кримінальна [3, с. 201].

У чинному законодавстві України криміналізовано чимало діянь, наслідками яких є заподіяння шкоди довкіллю у вигляді забруднення (значного,

радіоактивного, екологічного) або створення небезпеки настання таких наслідків. До кола цих суспільно небезпечних діянь належать не тільки кримінальні правопорушення проти довкілля (розд. VIII КК України), а й такі, що передбачені іншими розділами Особливої частини КК України, наприклад, диверсія (ст. 113 – розд. I), незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 – розд. IX), пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 – розд. XI).

Утім пряму кримінально-правову заборону забруднення довкілля встановлено у статтях 239, 241, 242 і 243 КК України. Зокрема, кримінальну відповідальність передбачено за забруднення таких об'єктів неживої природи, як землі, атмосферне повітря, води (водні об'єкти), море. Однак аналіз правозастосовної практики свідчить, що ефективність цих правових норм є невисокою.

Зокрема, за офіційними статистичними даними, за 10 останніх років (з 2015 по 2024 р.) було обліковано 3 622 кримінальних правопорушення за ознаками статей 239, 241, 242 і 243 КК України (2015 р. – 229; 2016 р. – 258; 2017 р. – 294; 2018 р. – 283; 2019 р. – 336; 2020 р. – 356; 2021 р. – 636; 2022 р. – 273; 2023 р. – 475; 2024 р. – 482). Водночас до суду з обвинувальним актом загалом направлено 98 кримінальних проваджень за відповідною кваліфікацією, що становить лише 2,7 % від загальної кількості облікованих правопорушень [4].

Розглядаючи питання запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні, О. В. Мельник вважає, що низька ефективність протидії забрудненню довкілля засобами кримінального права зумовлена дефектами відповідних кримінально-правових норм, а саме: відсутністю необхідної чіткості, визначеності правових імперативів, у сукупності з недоліками правозастосовної діяльності [5, с. 81].

У ході надання кримінологічної характеристики злочинам проти довкілля Г. С. Поліщук робить висновок, що такі кримінальні правопорушення належать до високолатентних, а їх соціальна шкідливість підтверджується не офіційною правозастосовною статистикою, а об'єктивними показниками забруднення довкілля та руйнування екосистем [6, с. 219–228].

Зазначене підтверджує актуальність вивчення проблеми забезпечення охорони довкілля від забруднення кримінально-правовими засобами.

Отже, *метою* цієї роботи є вироблення науково обґрунтованого підходу до тлумачення основних конструктивних ознак складів кримінальних пра-

випорухень проти довкілля, які становлять «делікти забруднення». Для досягнення цієї мети автор визначив такі *завдання*: виокремити конструктивні ознаки складів «деліктів забруднення», щодо тлумачення яких позиції науковців залишаються неузгодженими, та сформувати власний підхід; проаналізувати відповідні новели перспективного кримінального закону порівняно з чинними нормами; встановити недоліки законодавства у сфері кримінально-правової охорони довкілля від забруднення та запропонувати шляхи їх усунення.

Огляд літератури

У науці кримінального права України окремим аспектам кримінально-правової охорони довкілля від забруднення присвячувались праці О. Ф. Бантишева, П. С. Берзіна, С. Б. Гавриша, О. В. Головкина, О. О. Дудорова, М. В. Іщенко, Д. В. Каменського, В. М. Комарницького, Т. В. Корнякової, Я. О. Леляка, В. В. Локтіонової, М. П. Куцевича, І. І. Митрофанова, В. П. Олійника, Р. П. Олійничука, Є. О. Письменського, Г. С. Поліщука, Ю. А. Турлової, Н. О. Федчун, М. І. Хавронюка та багатьох інших вітчизняних науковців.

Комплексним дослідженням кримінально-правової охорони окремих абіотичних складових довкілля від забруднення присвятили свої наукові роботи А. М. Шульга (2004, 2019) [7–8], В. К. Матвійчук, І. О. Харь (2013) [9], В. П. Олійник (2018) [10], О. О. Пенязькова (2018) [11], Г. С. Крайник (2019) [12], І. В. Берднік (2020) [13], Р. О. Мовчан (2020) [14] та деякі інші вчені-правники. До переліку відповідних наукових праць слід віднести й колективну монографію «Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря» (2022) П. А. Воробєя, В. К. Матвійчука, В. І. Фелика, І. О. Харь, О. В. Матвійчука [15]. За результатами проведених розвідок зазначені дослідники констатували значні розбіжності в поглядах авторів щодо тлумачення конститутивних ознак досліджуваних складів кримінальних правопорушень та недосконалість їх законодавчих конструкцій. Із метою вдосконалення відповідних кримінально-правових норм науковці пропонували внести зміни до їх диспозицій, зокрема: закріпити умисну форму вини щодо забруднення (А. М. Шульга); замінити термін «порушення спеціальних правил» на «недотримання спеціальних правил», а «інші тяжкі наслідки» – на «смерть людини» (О. О. Пенязькова); доповнити такими об'єктивними ознаками, як джерело (транспортні засоби, джерела, що знаходяться на суші, плавучі засоби тощо) і засоби забруднення (сировина, покидьки) (В. П. Олійник); відмовитися від застосування термінів «спеціальні правила» і «створило

небезпеку», останній замінити на «завдало істотної шкоди» та формалізувати поняття «інші тяжкі наслідки» шляхом запровадження нових кваліфікуючих ознак «значна» і «тяжка шкода», тлумачення яких визначити у відповідній примітці (Р. О. Мовчан) тощо.

Поряд із ґрунтовним підходом до розв'язання основних завдань кримінально-правової охорони різних абіотичних об'єктів природного середовища, зазначені дослідження не містять спроб поглянути на проблему кримінально-правової охорони довкілля від забруднення системно, як на таку, що потребує уніфікованого рішення. Окремі пропозиції згрупувати правопорушення залежно від спрямованості посягань на біотичні або абіотичні компоненти природи сприймаються вітчизняними науковцями як непереконливі [16, с. 45].

Водночас О. В. Мельник у своїй комплексній дисертаційній праці [5] виокремлює злочини, пов'язані із забрудненням довкілля, в окрему категорію, однак виключно з кримінологічною метою, зокрема, вирішуючи завдання щодо вдосконалення запобіжної діяльності у сфері охорони довкілля від забруднення.

Отже, чимало важливих питань, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням перспектив відповідних кримінально-правових заборон, залишаються дискусійними, а окремі з них – недослідженими. Це актуалізує необхідність проведення подальшого наукового аналізу особливостей криміналізації посягань на безпечність і чистоту довкілля.

Матеріали та методи

Для досягнення мети дослідження використано наукові розробки вітчизняних вчених із кримінального права, матеріали судової практики, національне законодавство про кримінальну відповідальність, нормативні акти інших галузей права, що стосуються сфери охорони земель, вод, моря, атмосферного повітря, статистичні та аналітичні відомості Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України щодо стану навколишнього природного середовища в Україні та Офісу Генерального прокурора щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень і результати їх досудового розслідування, а також обумовлений предметом дослідження методологічний інструментарій.

Базисом проведеного наукового дослідження став діалектичний метод пізнання, завдяки якому всі правові явища і поняття, розглянуті в роботі, вивчалися в єдності та суперечності їх протилежностей. Зокрема, у роботі показано органічний зв'язок кримінально-правових норм, які встановлюють

кримінальну відповідальність за посягання на чистоту та безпечність абіотичних складових довкілля, із нормами, що регулюють відносини у сфері забезпечення екологічної (біологічної) безпеки України.

Для теоретичного осмислення змісту понять, використаних законодавцем для характеристики конструктивних ознак складів забруднення земель, атмосферного повітря, вод (водних об'єктів), моря, інтерпретації відповідних дефініцій з погляду кримінально-правової науки використовувався герменевтичний метод. Догматичний (формально-логічний) метод застосовувався при визначенні механізму протиправного посягання на абіотичні складові довкілля, зокрема з'ясування складних причинно-наслідкових зв'язків, які обумовлюють наявність підстав кримінальної відповідальності. Системно-структурний – при обґрунтуванні потреби цілісної кримінально-правової охорони абіотичних складових довкілля від забруднення.

Порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу чинних та перспективних кримінально-правових норм у розглядуваній сфері. У роботі знайшли відображення також методи аналізу й синтезу, індукції й дедукції, а також логіко-семантичний метод при визначенні понять і термінів, формулюванні висновків.

Результати та обговорення

Особливості конструювання механізму протиправного посягання

Дослідження змісту диспозицій кримінально-правових норм, передбачених статтями 239, 241, 242 і 243 КК України, дає змогу виявити істотну схожість описаних ними складів кримінальних правопорушень. Зокрема, об'єктивна сторона їх складів фактично полягає у порушенні спеціальних правил, унаслідок чого відбулося забруднення тієї чи іншої складової природного середовища, чим було створено небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (прості склади) або спричинено загибель людей чи інші тяжкі наслідки (кваліфіковані склади). Як бачимо, за допомогою таких термінів, як «внаслідок», «створило», «спричинили» законодавець формулює складний ланцюг причинно-наслідкових зв'язків між протиправним діянням і його шкідливими наслідками.

Водночас доктриною не вироблено єдиного підходу до того, які з цих встановлених кримінальним законом ознак, що характеризують зовнішній процес злочинного посягання, слід відносити до діяння, а які – до суспільно небезпечних наслідків. Так, одна група вчених (П. А. Воробей, В. К. Матвійчук, В. П. Олійник, І. О. Харь та ін.) робить висновок, що забруднення земель, атмосферного повітря, вод і моря є діянням [17, с. 162–163; 9, с. 59;

10, с. 110; 15, с. 163–164]. Натомість інша група науковців (І. В. Берднік, М. В. Іщенко, Г. С. Крайник, А. М. Шульга та ін.) обґрунтовує, що діянням є порушення спеціальних правил, а забруднення абіотичних складових довкілля – це первинний суспільно небезпечний наслідок такого порушення [12, с. 65; 13, с. 165; 18, с. 124; 19, с. 109]. Третя група правників (О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, Р. О. Мовчан, О. О. Пенязькова та ін.) пропонує поєднати ці два підходи: висловлюється думка, що термін «забруднення» слід розуміти і як діяння, і як первинні суспільно небезпечні наслідки [11, с. 90; 14, с. 207; 20, с. 145, 357].

Убачається, що така варіативність поглядів зумовлена конструкцією складів згаданих одиничних деліктів, що ускладнені за своїм змістом. Зокрема, законодавцем сформульовані ці протиправні посягання за типом *кримінальних правопорушень із похідними (віддаленими) наслідками*. Як зазначає Є. В. Шевченко, один із перших вітчизняних науковців, який комплексно дослідив такі делікти, «особливістю їх складів є те, що два наслідки – основний (проміжний) і додатковий (похідний) – настають послідовно, один за одним як результат вчинення особою одного суспільно небезпечного діяння» [21, с. 125].

Інакше кажучи, механізм протиправного посягання на абіотичні складові довкілля виглядає так: дія або бездіяльність (які формально є порушенням спеціальних правил, а фактично – створенням умов для потрапляння, насичення небезпечними речовинами повітря, вод чи земель) призводить до забруднення довкілля (проміжний наслідок). Такі негативні зміни природного середовища, що зумовлені якісними і кількісними характеристиками згаданих шкідливих речовин, створюють реальну небезпеку для життя, здоров'я людей, тварин, рослин чи в цілому екосистем (перший обов'язковий похідний наслідок, передбачений основними складами розглядуваних деліктів) або спричиняють загибель людей, тварин, рослин, їх масові отруєння, захворювання тощо (другий альтернативний похідний наслідок, передбачений кваліфікованими складами цих злочинів).

При цьому між діянням і похідними наслідками наявний опосередкований причинний зв'язок. Для з'ясування наявності такого зв'язку у кримінальних правопорушеннях з похідними наслідками потрібно встановити, крім факту породження діянням проміжного наслідку, також факт *неминучості* настання похідних наслідків. Як доречно зазначають О. О. Дудоров і Є. О. Письменський, встановлення такого причинного зв'язку є складним прикладним завданням, адже похідні наслідки часто виявляються не відразу, а зі впливом тривалого часу [22, с. 32].

Порушення спеціальних правил: зміст і значення

Зупинимося докладніше на такій конструктивній ознаці об'єктивної сторони «деліктів забруднення», як діяння. Зокрема, йдеться про порушення спеціальних правил (статті 239, 241, 243 КК України) або правил охорони вод (водних об'єктів) (ст. 242 КК України). Використані законодавцем формулювання, з одного боку, вказують на бланкетність диспозицій зазначених кримінально-правових норм і необхідність звернення у процесі правозастосування до іншого галузевого нормативного матеріалу з метою точного визначення, які конкретні приписи були порушені. А з іншого боку, така юридична формула, як «спеціальні правила», є прикладом правової невизначеності кримінально-правових норм, яку З. А. Загине́й-Заболотенко влучно називає «невизначеним контентом тексту КК України» [23, с. 69]. За таких умов питання наповнення конкретним нормативним змістом цих правил також набуває дискусійного характеру.

Наприклад, В. К. Матвійчук і І. О. Харь, розглядаючи об'єктивні ознаки складу забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України), визначають спеціальні правила як «встановлені законодавством та підзаконними нормативними актами нормативи, стандарти, вимоги, ліміти, що стосуються: а) екологічної безпеки атмосферного повітря; б) гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарними джерелами; в) утворення забруднюючих речовин, які виводяться в атмосферне повітря при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд, об'єктів; г) використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого процесу; д) вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів, тощо» [9, с. 70]. Своєю чергою, О. В. Кришевич і В. С. Плугатир зазначають, що в диспозиції ч. 1 ст. 241 КК України маються на увазі два види спеціальних правил, порушення яких спричиняє забруднення атмосфери: 1) правила викиду в атмосферу речовин; і 2) правила експлуатації обладнання, устаткування, споруд та інших об'єктів [24, с. 558]. Досліджуючи питання кримінальної відповідальності за забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), О. В. Головкін і Я. О. Лесяк стверджують, що цей злочин може бути вчинений шляхом порушення спеціальних правил щодо раціонального і науково обґрунтованого використання земель [25, с. 41]. Натомість, на думку Р. О. Мовчана, спеціальні правила, вказані у ст. 239 КК України, мають стосуватися виключно поводження з речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля [14, с. 210]. Його міркування підтримують також Г. С. Крайник, О. О. Пенязькова та деякі інші науковці [12, с. 65; 11, с. 103].

Очевидно, що вчені-правники під час формулювання зазначених висновків виходили із наявності конкретних нормативно-правових актів, які містять ті чи інші приписи, що стосуються заходів з убезпечення довкілля, а також із виявлених правоохоронцями конкретних фактів порушення цих приписів, які стали підставою для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Зважаючи на розмаїття сфер людської діяльності, побічним результатом якої є негативний вплив на екосферу, та великий масив актів законодавства, якими встановлено правила, норми, регламенти та інші вимоги забезпечення екологічної (біологічної) безпеки, рішення вітчизняного законодавця щодо обрання універсального терміна «спеціальні правила» є зрозумілим, однак це не позбавляє згадану дефініцію вади контентної невизначеності.

Узагальнюючи зазначене, *спеціальні правила*, порушення яких призводить до забруднення абіотичних складових природного середовища, можна визначити як передбачені актами законодавства обов'язкові для виконання заходи та вимоги, пов'язані з поводженням (використанням, транспортуванням, зберіганням, утилізацією тощо) або продукуванням матеріалів, речовин, мікроорганізмів та інших субстанцій, які при потраплянні в повітря, воду чи землю стають загрозою для життя, здоров'я людей, об'єктів фауни, флори чи довкілля в цілому. Під час кваліфікації відповідних посягань спеціальні правила, які порушуються суб'єктом, потребують обов'язкового з'ясування і конкретизації. Водночас на практиці ця вимога виконується не завжди, що ставить під сумнів правильність такої кваліфікації. Так, О. О. Пенязькова, проаналізувавши вироки, постановлені впродовж 2013–2017 рр. за ст. 239 КК України, констатує, що у 25 % з них суди взагалі не вказували, у чому виявилось порушення спеціальних правил [11, с. 107]. Такий підхід, коли необхідність встановлення конструктивних ознак складу кримінального правопорушення просто ігнорується, суперечить принципу законності.

Засоби та знаряддя забруднення довкілля як об'єктивні ознаки складу правопорушення

Спеціальні правила, як і будь-які інші, можуть бути порушені не тільки шляхом активних дій, а й шляхом бездіяльності, що виявляється у невиконанні обов'язків, які покладалися відповідними приписами на суб'єкта. Це твердження підтримується фактично усіма вітчизняними дослідниками і заперечень не викликає. При цьому Г. С. Крайник, А. М. Шульга та деякі інші вчені доречно зауважують, що дії включають у себе не тільки рухи тіла людини, а й контрольовані нею функції технічних систем, тобто використання приладів, механізмів, техніки тощо [12, с. 64; 8, с. 17]. Однак таким

використовуваням у процесі порушення спеціальних правил технічним засобам дослідники зазвичай не приділяють особливої уваги, адже вони є факультативними ознаками досліджуваних складів і на кваліфікацію не впливають.

Натомість у диспозиціях кримінально-правових норм, передбачених статтями 239, 241 та 243 КК України, як обов'язкова об'єктивна ознака, що підлягає встановленню, вказані речовини, відходи чи інші матеріали (промислового чи іншого виробництва – ст. 241 КК України), шкідливі для життя, здоров'я людей або довкілля. Переважна більшість правників називають вказані субстанції засобами вчинення кримінального правопорушення. Науковці, які досліджували проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів (ст. 242 КК України), також дійшли висновку, що вчинити забруднення водою неможливо без допомоги таких засобів вчинення кримінальних правопорушень, як «неочищені та незнешкоджені стічні води, викиди чи відходи підприємств, установ та організацій виробничої чи невиробничої сфери, сировина, готова продукція, матеріали, суміші тощо» [15, с. 168].

Водночас окремі дослідники вважають речовини, відходи чи інші матеріали, шкідливі для життя, здоров'я людей або довкілля, знаряддям вчинення кримінальних правопорушень. Так, О. О. Пенязькова і Г. С. Крайник при характеристиці вказаних речовин вживають терміни «засоби» і «знаряддя», як синонімічні [11, с. 103; 12, с. 134]. Своєю чергою, Р. О. Мовчан однозначно називає такі шкідливі речовини і матеріали знаряддям вчинення забруднення земель [14, с. 210].

Відразу зазначимо, що доктриною не вироблено єдиного підходу до розмежування засобів і знарядь вчинення кримінального правопорушення. Ґрунтуючись на аналізі позицій вітчизняних науковців (Є. В. Лашук, А. А. Музика, М. І. Панов, З. Є. Романівка, М. В. Тельпіс та ін.), які висвітлювали у своїх працях це питання, автор схиляється до висновків З. Є. Романівки, який розмежувальною ознакою знарядь і засобів учинення кримінального правопорушення визначає їхнє призначення: знаряддя – для заподіяння або створення загрози заподіяння істотної шкоди об'єктові кримінально-правової охорони; засоби – створення відповідних умов для вчинення злочину [26, с. 11]. Керуючись цим підходом, погоджуємося із твердженням Р. О. Мовчана, що речовини, відходи чи інші матеріали, якими суб'єкт внаслідок порушення спеціальних правил забруднює ту чи іншу складову природного середовища, є *знаряддям* вчинення відповідних кримінальних правопорушень. Узагальнюючи напрацювання науковців, до таких знарядь можна віднести радіоактивні, хімічні та біологічні відходи, неочищені та незнешкоджені стічні води,

нафту та нафтопродукти, масло кам'яного вугілля, пестициди, агрохімікати, інші токсичні речовини та патогенні біологічні агенти.

Своєю чергою, різні технічні системи (механізми, прилади, устаткування, транспорт), якими керує суб'єкт у процесі посягання на чистоту та безпеку довкілля, слід визнати засобами вчинення кримінального правопорушення. Хоча іноді може йтися і про джерела забруднення, як у випадку із суднами та іншими плавучими засобами [27, с. 54].

Набуття забрудненням кримінальної протиправності

Розглянемо забруднення як проміжний наслідок досліджуваних деліктів. Нормативні визначення забруднення містяться в низці законодавчих та підзаконних актів (Водний кодекс України, закони України «Про охорону атмосферного повітря», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення» тощо). При цьому науковці констатують, що легальні визначення не завжди кореспондують зі змістом відповідної ознаки, зазначеної в диспозиціях кримінально-правових норм, створюють колізії між нормами, наприклад, земельного і водного законодавства, ускладнюють розмежування відповідних складів злочинів проти довкілля. За таких умов автори формулюють власні визначення терміна «забруднення», розуміючи під ним накопичення (або ж надходження, проникнення, привнесення, насичення тощо) в тому чи іншому об'єкті природного середовища різних шкідливих речовин унаслідок антропогенного впливу. При цьому одні роблять акцент на перевищенні такими речовинами природного фону, інші – на якісних і кількісних змінах складу природних об'єктів; перевищенні гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин; погіршенні продуктивності та якості біоти тощо. Очевидно, що при забрудненні довкілля усі ці ефекти мають місце, однак таке розмаїття дефініцій не сприяє належному правозастосуванню.

Загостримо увагу і на тому факті, що забруднення тієї чи іншої складової довкілля саме по собі не є повноцінним суспільно небезпечним наслідком як ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення поряд із діянням. Кримінальної протиправності таке забруднення набуває лише з того моменту, коли починає становити реальну загрозу для людей, тварин, рослин, екосистем. За відсутності *критично небезпечного для біоти рівня* забруднення земель, атмосферного повітря, прісних чи морських вод таке погіршення стану цих складових довкілля слід кваліфікувати, як адміністративне правопорушення (наприклад, за ч. 1 ст. 59, ч. 1 ст. 59¹, ст. 78 КУпАП). Рівень забруднення довкілля, який не спричиняє тяжкі наслідки

для людини і довкілля лише завдяки своєчасно вжитим заходам або через інші обставини, які не залежать від волі винної особи, має встановлюватися відповідними експертизами (екологічною, токсикологічною, хімічною, біологічною, радіологічною тощо) [28, с. 13], а не визначатися, як це часто трапляється, правозастосувачами на підставі їхніх власних переконань [14, с. 212–213].

Дискусія з приводу суб'єктивних ознак «деліктів забруднення»

Переходячи до розгляду суб'єктивної сторони «деліктів забруднення», автор змушений визнати, що наукові підходи до характеристики вини у цих складах також суттєво розрізняються. Так, одні автори стверджують, що для простих складів розглядуваних кримінальних правопорушень характерною є вина тільки у формі прямого умислу, а до тяжких наслідків, передбачених кваліфікованими складами, суб'єкт ставиться необережно (із самовпевненістю) [9, с. 99–101; 10, с. 146–147; 15, с. 216–217]. Інші дослідники зазначають, що суб'єктивна сторона розглядуваних злочинів характеризується умисною або необережною формами вини, при цьому психічне ставлення до тяжких наслідків може бути лише необережним [22, с. 32; 14, с. 263–264; 13, с. 238]. Існує також позиція, яка спирається на складну структуру об'єктивної сторони цих деліктів, зокрема: вина у формі умислу – до порушення спеціальних правил; умислу або необережності – до забруднення довкілля; необережності – до похідних наслідків (створення загрози життю, здоров'ю людей або довкіллю чи реального заподіяння шкоди людині або довкіллю) [7, с. 15; 11, с. 184].

У цілому автор схиляється до підтримки представників другого підходу, які вважають, що суб'єктивна сторона «деліктів забруднення» характеризується виною у формі умислу або необережності стосовно діяння та необережністю стосовно наслідків. Утім слід урахувати, що досліджувані делікти мають ознаки кримінальних правопорушень з подвійною (складною) формою вини [29, с. 43]. Тож, на нашу думку, можливі такі варіанти вини суб'єкта посягання: 1) *складна форма вини*: а) умисел до діяння та необережність (у вигляді самовпевненості) до проміжних і похідних наслідків; б) умисел до діяння і проміжних наслідків та необережність (у вигляді самовпевненості) до похідних наслідків; 2) *необережна форма вини*: необережність (у вигляді недбалості) до діяння, проміжних і похідних наслідків. При цьому за умисного ставлення до похідних наслідків таке правопорушення слід кваліфікувати за ознаками відповідних злочинів проти основ національної безпеки України, життя і здоров'я особи, громадської безпеки, власності тощо, тобто відповідно до спрямованості умислу.

Водночас окремі дослідники вважають, що в разі необережного ставлення до діяння, проміжних і похідних наслідків таке забруднення довкілля не повинно визнаватися злочинним [7, с. 15; 11, с. 184]. Із цим твердженням складно погодитися, адже зазначений випадок «об'єктивного інкримінування» є цілком обґрунтованим, сприяє досягненню соціальної справедливості та не суперечить завданням КК України [30, с. 21]. Так, якщо особа, на яку було покладено обов'язки дотримуватись відповідних правил екологічної безпеки, через недбалість порушила такі правила, що призвело до забруднення довкілля і, зрештою, до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, вона повинна підлягати кримінальній відповідальності, про що свідчить і відповідна правозастосовна практика [31], адже повинна була і могла передбачити такі наслідки.

Не сформовано єдиного підходу і щодо суб'єкта «деліктів забруднення». О. О. Пенязькова, посилаючись на А. А. Тер-Акопова, влучно зауважує, що спеціальні правила, на відміну від загальних, призначені для певної категорії осіб, зайнятих у певній сфері спеціальної діяльності, вчиняються спеціальним способом з використанням спеціального становища суб'єкта та спеціальних засобів [11, с. 101]. Інакше кажучи, спеціальні правила, які покладають на особу відповідні обов'язки, передбачають наявність *спеціального суб'єкта* у складах відповідних кримінальних правопорушень. Додатковим аргументом цьому твердженню є позиція законодавця, який у санкціях усіх «деліктів забруднення» передбачив покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зазначену позицію поділяють також І. В. Берднік, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, Р. О. Мовчан, Р. П. Олійничук, А. М. Шульга та інші вчені.

Утім окремі науковці з такими висновками не погоджуються. Так, Г. С. Крайник, стверджуючи, що порушити спеціальні правила може не тільки спеціальний суб'єкт, а наприклад, фізична особа – власник відходів, вважає суб'єкта злочину, передбаченого ч. 1 ст. 239 КК України, загальним [12, с. 128–129]. Особливий погляд на суб'єкта «деліктів забруднення» висловлює В. К. Матвійчук, який пропонує визнавати таким службових, неслужбових (особи, які вчиняють злочин при виконанні виробничих або професійних функцій) та приватних (особи, які вчиняють злочин не у зв'язку зі службовими повноваженнями чи професійними функціями) осіб [17, с. 212]. Такий підхід підтримано І. О. Харь, В. П. Олійником та деякими іншими науковцями. Однак, як нам видається, будь-якої визначеності щодо розуміння ознак суб'єкта досліджуваних кримінальних правопорушень він не дає.

На наше переконання, якщо на особу конкретними приписами законодавства не покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил екологічної (біологічної) безпеки, то навіть якщо її дії чи бездіяльність потягли за собою наслідки, передбачені статтями 239, 241, 242 і 243 КК України, така особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення «деліктів забруднення». Втім її діяння можуть бути кваліфіковані за іншими статтями кримінального закону.

Аналіз відповідних новел перспективного законодавства

Отже, складна конструкція «деліктів забруднення», поєднана з бланкетністю та невизначеним контентом їх диспозицій, породжує варіативність поглядів дослідників на зміст обов'язкових ознак їх складів, що суттєво ускладнює кримінально-правову кваліфікацію і є причиною некоректних судових рішень.

За таких умов тим більший інтерес становить розгляд положень перспективного законодавства про кримінальну відповідальність України за вчинення відповідних суспільно небезпечних діянь. На сьогодні Робочою групою з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи, утвореної Указом Президента України від 07.08.2019 № 584/2019, розроблено проєкт нового КК України, який побудований на принципово нових концептуальних засадах, з урахуванням сучасних викликів та потреб демократичного суспільства.

У проєкті КК України у редакції від 21.07.2025 р. кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля згруповані у розділі 5.3 Книги п'ятої «Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я» [32]. Аналіз наведених у цьому розділі новел свідчить, що авторам проєкту нового КК України вдалося вирішити більшість висвітлених вище проблемних питань «деліктів забруднення».

Зокрема, принциповою відмінністю згаданих новел від чинного КК України є те, що в усіх згаданих нормах *de lege ferenda* не проводиться диференціація за видами абіотичних складових довкілля (земель, вод, моря, атмосферного повітря). «З одного боку, це свідчить про однаковість кримінально-правової охорони всіх цих об'єктів та усуває з КК непотрібне нагромадження статей, а з іншого – допускає можливість сумарного обчислення шкоди, заподіяної одним діянням різним об'єктам» [33, с. 255].

Окрім того, при конструюванні диспозицій відповідних норм автори проєкту КК України не стали повторювати структуру кримінальних правопорушень із похідними наслідками. Натомість об'єктивна сторона нових складів побу-

дована максимально зрозуміло: діяння – наслідок. При цьому одні норми під діянням розуміють порушення правил убезпечення довкілля (статті 5.3.3–5.3.5), інші – забруднення довкілля (статті 5.3.6–5.3.8).

Зазначимо, що *правила убезпечення довкілля* (статті 5.3.3–5.3.5) – це загальне поняття, що використане в назвах відповідних новел, а диспозиції останніх містять конкретний перелік таких правил, який до всього є відкритим. Зокрема, кримінально караним визначено порушення правил оцінки впливу на довкілля господарської чи іншого виду діяльності; встановлення чи використання обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; охорони середовища існування диких тварин або *інші правила убезпечення довкілля під час здійснення господарської чи підприємницької діяльності*.

Такий поділ посягань на довкілля дозволяє однозначно вирішити дилему спеціального (порушення правил) і загального (забруднення довкілля) суб'єкта. Суспільно небезпечні наслідки обох груп кримінальних правопорушень збігаються: це тяжка майнова шкода або тяжка шкода довкіллю (статті 5.3.3, 5.3.4 та статті 5.3.6, 5.3.7), а також створення реальної небезпеки спричинення смерті людини, тяжкої шкоди здоров'ю, тяжкої майнової шкоди або тяжкої шкоди довкіллю (статті 5.3.5 та 5.3.8). За таких умов перша група є кримінальними правопорушеннями з матеріальним складом, а друга група – деліктами створення небезпеки. Тлумачення видів тяжкої шкоди наведено у ст. 2.5.5 проєкту КК України.

Окрім того, в мінігlossenії розділу (ст. 5.3.1) наводиться тлумачення терміна «забруднення довкілля»: це надходження у довкілля радіоактивних матеріалів, хімічних речовин, біологічних організмів або енергії, що призвело до негативних змін у стані біосфери, літосфери, гідросфери чи атмосфери. Забрудненням моря з суден є надходження в нього речовини, визначеної Додатками I (нафта) і II (шкідливі рідкі речовини наливом) до Міжнародної конвенції про запобігання забрудненню з суден 1973 р. Тож, у диспозиціях цих новел не згадуються ті чи інші знаряддя вчинення забруднення, адже такої потреби вже немає.

Водночас у Розділі 5.3 окремо представлені норми про відповідальність за незаконне поводження з *відходами або вторинною сировиною* (статті 5.3.9–5.3.11) та *небезпечною для довкілля речовиною* (статті 5.3.15–5.3.17). Протиправне діяння першої групи злочинів полягає в незаконному збиранні, ввезенні на територію України, переміщенні транзитом через територію України, зберіганні, захороненні, утилізації відходів чи вторинної сировини, відновленні місця утилізації відходів чи вторинної сировини або здійсненні щодо них дилерської, брокерської або наглядової діяльності.

Незаконне поводження з небезпечною для довкілля речовиною передбачає виготовлення чи вироблення; переміщення; зберігання або випуск на ринок. У ст. 5.3.1 наведено визначення небезпечної для довкілля речовини: це ртуть, радіоактивна, озоноруйнівна чи фторовмісна речовина, а також самостійна, у суміші чи виробі речовина, обіг якої обмежено чи заборонено відповідно до Регламентів ЄС.

Зважаючи, що для складів цих груп правопорушень обов'язковими є суспільно небезпечні наслідки, ідентичні згаданим вище (спричинення тяжкої шкоди та створення небезпеки), необхідність криміналізації таких діянь у формі окремих кримінально-правових норм є сумнівною. Включення останніх до Розділу 5.3 порушує логіку його побудови, захаращує розділ зайвими конструкціями, створює проблеми при кваліфікації у вигляді конкуренції норм. На нашу думку, більш продуманим рішенням було би доповнення визначення забруднення довкілля (ст. 5.3.1) такими дефініціями, як «відходи або вторинна сировина» та «небезпечна для довкілля речовина» з посиланням на відповідні Регламенти ЄС, з огляду на те, що суб'єкт злочинів, передбачених статтями 5.3.9–5.3.11, 5.3.15–5.3.17, за всіма ознаками є загальним. Тобто актуальна редакція Розділу 5.3 «Кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» проекту КК України містить новели, диференційовані не за об'єктами довкілля (як у чинному КК України), а за видами шкідливих речовин, які водночас виступають і предметами, і знаряддям вчинення відповідних кримінальних правопорушень. Такий підхід вважаємо недоліком проекту.

Однак із позитивного боку відзначимо те, що всі згадані новели про забруднення довкілля в проекті КК України диференційовані за формою вини: окремо – умисні злочини (статті 5.3.3, 5.3.5, 5.3.6, 5.3.8, 5.3.9, 5.3.11, 5.3.15, 5.3.17), окремо – необережні (статті 5.3.4, 5.3.7, 5.3.10, 5.3.16). Це дає змогу зняти дискусії навколо суб'єктивної сторони відповідних посягань, чітко визначити ступінь їх суспільної небезпечності та вирішити проблемне питання єдиних санкцій для умисних і необережних злочинів проти екологічної безпеки, на яке звертають увагу вчені [34, с. 248; 14, с. 117; 22, с. 32].

Висновки

Кримінально-правова заборона посягань на чистоту і безпечність довкілля диференційована в чинному КК України за видами його абіотичних складових, що відповідає іншогогалузовому законодавству. Однак така систематизація кримінально-правових норм, зважаючи на комплексність шкідливого впливу від забруднення на екосферу, є недосконалою.

Диспозиції «деліктів забруднення» визначають механізм протиправних посягань на довкілля надто ускладнено, за типом кримінальних правопору-

шень із похідними (віддаленими) наслідками, що спричинює неоднозначне трактування конститутивних ознак їх складів і, як наслідок, – некоректне правозастосування. Бланкетність і невизначений контент відповідних норм також не сприяють виробленню єдиного доктринального підходу до кримінально-правової характеристики «деліктів забруднення».

Забруднення тієї чи іншої абіотичної складової довкілля (проміжний наслідок) як таке не є кримінально караним (і цим досліджувані делікти відрізняються від класичних злочинів із похідними наслідками), допоки рівень такого забруднення не стане критичним, тобто наявна концентрація шкідливих речовин у землі, воді чи повітрі неминуче призводитиме до серйозних розладів систем життєдіяльності організмів, аж до їх загибелі. Інакше кажучи, «делікт забруднення» вважається закінченим від моменту, коли настає похідний наслідок – виникає реальна загроза для життя, здоров'я людей, тварин, рослин, інших біотичних складових довкілля.

Указівка законодавця на спеціальні правила, порушення яких стало причиною забруднення довкілля, обумовлює визначення суб'єкта таких деліктів як спеціального. Це, своєю чергою, зобов'язує правозастосувача конкретизувати норми, якими на винуватця забруднення покладалися відповідні обов'язки.

Речовини, якими суб'єкт забруднює довкілля, слід визнати знаряддям вчинення правопорушення. Це можуть бути різні за своєю природою, видом, складом, станом субстанції, однак єдиною їх спільною ознакою, що має кримінально-правове значення, є їх токсичні, патогенні та інші небезпечні для життя і здоров'я людей, тварин, рослин властивості. Тож, диференціювати *de lege ferenda* кримінально-правові норми за видом таких шкідливих речовин (наприклад, відходами, сировиною, матеріалами, стічними водами тощо) вбачається недоцільним.

Складній конструкції об'єктивної сторони «деліктів забруднення» відповідає структура їх суб'єктивної сторони, яка характеризується складною формою вини або необережності. За умисного ставлення до похідних наслідків особі слід інкримінувати не «делікт забруднення», а інше кримінальне правопорушення, характер суспільної небезпечності якого відповідає спрямованості умислу цієї особи.

Відповідні норми перспективного законодавства, на відміну від чинних, сформульовані більш вдало, зокрема: уніфікують кримінально-правову заборону забруднення довкілля в цілому, безвідносно його окремих складових; розмежовують відповідальність загального і спеціального суб'єктів; містять визначення «забруднення довкілля» і конкретний перелік (відкритий) спеціальних правил убезпечення довкілля; диференціюють умисні та

необережні посягання на чистоту і безпечність довкілля. Зазначені новації усувають більшість виявлених у ході дослідження дискусійних питань та заслуговують на впровадження.

Список використаних джерел

- [1] UNEP Planetary Funds: Biennial Report 2023-2024. URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/46463/UNEP_Planet_Funds_2023-24_Biennial_Report.pdf?sequence=5 (last accessed: 25.07.2025).
- [2] Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Київ, 2022. 514 с.
- [3] Sukhorebra T., Kravchuk M., Kravchuk V., Beska S., Lukashov R. The System of Legal Responsibility in the Environment Protection Area. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15. No. 02. P. 197–212. URL: https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2023/08/14_Sukhorebra-et-al.pdf (last accessed: 25.07.2025).
- [4] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 25.07.2025).
- [5] Мельник О. В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2012. 251 с.
- [6] Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 294 с.
- [7] Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 19 с.
- [8] Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 40 с.
- [9] Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання : монографія / Нац. акад. упр. Київ : 2013. 272 с.
- [10] Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / ВНЗ «Нац. акад. упр.». Київ, 2018. 252 с.
- [11] Пенязькова О. О. Кримінально-правова охорона земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2018. 291 с.
- [12] Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель в Україні : монографія. Харків : Мадрид, 2019. 204 с.
- [13] Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Чернігів. нац. технол. ун-т ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Чернігів, 2020. 613 с.
- [14] Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Київ, 2020. 644 с.

- [15] Воробей П. А., Матвійчук В. К., Фелик В. І., Харь І. О., Матвійчук О. В. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ДП «Експрес-Об'ява», 2022. 480 с.
- [16] Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2(90). С. 42–51. [https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2\(90\).05](https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2(90).05).
- [17] Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія / Нац. акад. упр. Київ, 2011. 368 с.
- [18] Іщенко М. В. Забруднення або псування земель як наслідки у злочині, передбаченому ст. 239 Кримінального кодексу України. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 119–128. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.134.77834>.
- [19] Шульга А. М. Особливості внутрішнього змісту об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 45. С. 108–111. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.23>.
- [20] Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. та ін. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. / за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 616 с.
- [21] Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 216 с.
- [22] Дудоров О. О., Письменський Є. О. Порухення правил охорони вод: проблеми тлумачення і вдосконалення кримінального закону. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 2(10). С. 26–35. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-2-10-5>.
- [23] Загиней-Заболотенко З. Невизначеність vs визначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80. <https://doi.org/10.33498/loiu-2020-02-067>.
- [24] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, В. І. Осадчий, А. В. Савченко, В. І. Шакун та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
- [25] Головкін О. В., Лесяк Я. О. Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель. *Судова апеляція*. 2014. № 2(35). С. 38–44.
- [26] Романівка З. Є. Знаряддя та засоби вчинення злочину за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2020. 19 с.
- [27] Берднік І. В. Проблемні питання визначення об'єктивних ознак складу злочину «Забруднення моря». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Т. 2, № 30. С. 52–55. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_2/15.pdf (дата звернення: 25.07.2025).
- [28] Барвенко В. К. Початковий етап розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донец. юрид. ін-т МВС України. Кривий Ріг, 2019. 20 с.
- [29] Доманова Т. Ю. Поняття та ознаки злочину, вчиненого з двома формами вини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Т. 2,

- № 39. С. 42–45. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.39-2.pdf> (дата звернення: 25.07.2025).
- [30] Тимофєєва Л. Ю. Межі необхідного об'єктивного ставлення в вину у сучасному кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2019. № 1(12). С. 18–32. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/11397> (дата звернення: 25.07.2025).
- [31] Вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області від 02.08.2012 р. у справі № 1027/3422/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38049511> (дата звернення: 25.07.2025).
- [32] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 21.06.2025 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/07/22/kontrolnyj-projekt-kk-21-07-2025.pdf> (дата звернення: 25.07.2025).
- [33] Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В. та ін. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ : ВАІТЕ, 2024. 494 с.
- [34] Добробог Л. М. Теоретичні моделі злочинів проти екологічної безпеки. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 245–249. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/38/13-2011-pdf> (дата звернення: 25.07.2025).

References

- [1] UNEP Planetary Funds: Biennial Report 2023-2024. Retrieved from https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/46463/UNEP_Planet_Funds_2023-24_Biennial_Report.pdf?sequence=5.
- [2] National Report on the State of the Environment in Ukraine in 2021. (2022). Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. Kyiv.
- [3] Sukhorebra, T., Kravchuk, M., Kravchuk, V., Beska, S., & Lukashov, R. (2023). The System of Legal Responsibility in the Environment Protection Area. *Pakistan Journal of Criminology*, 15(2), 197-212. Retrieved from https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2023/08/14_Sukhorebra-et-al.pdf.
- [4] Office of the Prosecutor General (2025). On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovo-go-rozsliduvannya-2>.
- [5] Melnyk, O.V. (2012). *Prevention of crimes against environmental pollution in Ukraine*. Ph.D. Thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs.
- [6] Polishchuk, H.S. (2006). *Criminological characteristics and prevention of crimes against the environment (based on materials from the Black Sea region of Ukraine)*. Ph.D. Thesis. Kyiv: Kyiv National University of Internal Affairs.
- [7] Shulha, A.M. (2004). *Criminal-legal protection of land from pollution or damage*: PhD Thesis. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs.
- [8] Shulha, A.M. (2019). *Criminal-legal protection of land resources in Ukraine: theoretical and legal aspect*. Doctoral Thesis. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs.
- [9] Matviichuk, V.K., & Khar, I.O. (2013). *Air pollution: criminal liability, pre-trial investigation and prevention*. Kyiv: National Academy of Management.

- [10] Oliinyk, V.P. (2018). *Criminal and legal characteristics of the crime of sea pollution (Article 243 of the Criminal Code of Ukraine)*. Ph.D. Thesis. Kyiv: National Academy of Management University.
- [11] Pieniazkova, O.O. (2018). *Criminal and legal protection of land in Ukraine*. Ph.D. Thesis. Kyiv: Kyiv University of Law of the NAS of Ukraine.
- [12] Krainyk, H.S. (2019). *Criminal liability for pollution or damage to land in Ukraine*. Kharkiv: Madrid Printing House.
- [13] Berdnik, I.V. (2020). *Criminal and legal protection of water resources*. Doctoral Thesis. Chernihiv: Chernihiv National Technological University; Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.
- [14] Movchan, R.O. (2020). *Criminal liability for crimes in the field of land relations*. Doctoral Thesis. Kyiv: E.O. Didorenko State University of Internal Affairs of Luhansk.
- [15] Vorobei, P.A., Matviichuk, V.K., Felyk, V.I., Khar, I.O. & Matviichuk, O.V. (2022). *Theoretical and practical problems of criminal-legal protection of water bodies and the sea*. V. K. Matviichuk (Ed.). Kyiv: DP «Ekspres-Obiava».
- [16] Turlova, Yu., Polishchuk, H., Kozliuk, L., & Penyazkova, O. (2021). Environmental Safety Crimes: Challenging Issues of Systematization. *Nuclear & Radiation Safety*, 2(90), 42–51. [https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2\(90\).05](https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2(90).05).
- [17] Matviichuk, V.K. (2011). *Theoretical and applied problems of criminal-legal protection of the environment*. Kyiv: National Academy of Management.
- [18] Ishchenko, M.V. (2016). Contamination or deterioration of lands as a consequence in a crime under Art. 239 of Criminal code of Ukraine. *Problems of Legality*, 134, 119-128. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.134.77834>.
- [19] Shulha, A.M. (2020). Features of the internal content of the objective side of criminal offenses against land resources of Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 45, 108-111. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.23>.
- [20] Dudorov, O.O., Kamenskyi, D.V., Komarnytskyi, V.M. et al. (2014). *Crimes against the environment: criminal and legal characteristic*. O.O. Dudorov (Ed.). Lugansk: E.O. Didorenko State University of Internal Affairs of Luhansk.
- [21] Shevchenko, Ye.V. (2005). *Crimes with derivative consequences*. Kharkiv: Publisher SPD FO Vapnyarchuk N.M.
- [22] Dudorov, O.O., & Pysmenskyi, Ye.O. (2024). Violation of water protection rules: problems of interpretation and improvement of criminal law. *Ukrainian Police Science: Theory, Legislation, Practice*, 2(10), 26-35. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-2-10-5>.
- [23] Zahynei-Zabolotenko, Z. (2020). Uncertainty vs certainty of the criminal legislation of Ukraine. *Law of Ukraine*, 2, 67-80. <https://doi.org/10.33498/louu-2020-02-067>.
- [24] Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., & Osadchyi, V.I. (2018). *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*. O. M. Dzhuzha, A. V. Savchenko, V. V. Cherniei (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [25] Holovkin, O.V., & Leliak, Ya.O. (2014). Criminal liability for pollution or damage to land. *Judicial Appeal*, 2(35), 38-44.
- [26] Romanivka, Z.Ye. (2020). *Tools and means of committing a crime under the criminal law of Ukraine*. Ph.D. Thesis. Kyiv: V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.

- [27] Berdnik, I.V. (2017). Problematic issues of determining the objective features of the crime "Marine pollution". *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 2(30), 52-55. https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_2/15.pdf.
- [28] Barvenko, V.K. (2019). *The initial stage of the investigation of violations of water protection rules and sea pollution*. Ph.D. Thesis. Kryvyi Rih: Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.
- [29] Domanova, T.Yu. (2016). Concept and characteristics of the offense committed with two forms of guilt. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series: Law*, 39(2), 42-45. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.39-2.pdf>.
- [30] Timofeeva, L.Yu. (2019). The objective imputation and its necessary limit in the modern Criminal Law of Ukraine. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 1(12), 18-32. Retrieved from <http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/11397>.
- [31] Verdict of the Fastiv City District Court of Kyiv Region in case No. 1027/3422/12. (August 2, 2012). Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38049511>.
- [32] Text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine (July 21, 2025). Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/07/22/kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf>.
- [33] Andrushko, P.P., Bakumov, O.S., Baulin, Yu.V., & et al. (2024). *The draft of the new Criminal Code of Ukraine: development prerequisites, conceptual principles, main provisions*. Yu.V. Baulin, M. I. Khavronyuk (Eds.). Kyiv: VAITE.
- [34] Dobroboh, L.M. (2011). Theoretical models of crimes against environmental safety. *Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 245-249. Retrieved from <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/38/13-2011-pdf>.

Олександр Володимирович Шамсутдінов

кандидат юридичних наук, старший дослідник

провідний науковий співробітник відділу досліджень проблем протидії екстремізму, тероризму та їх фінансуванню

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

03035, Солом'янська площа, 1, Київ, Україна

e-mail: sun091141@gmail.com

ORCID 0000-0002-9325-9227

Oleksandr V. Shamsutdinov

Ph.D. in Law, Senior Researcher

Leading Researcher of Department for Research on Countering Extremism, Terrorism and Their Financing

Interagency Research Center for Combating Organized Crime at the National Security and Defense Council of Ukraine

03035, 1 Solomjanska Square, Kyiv, Ukraine

e-mail: sun091141@gmail.com

ORCID 0000-0002-9325-9227

Рекомендоване цитування: Шамсутдінов О. В. Забруднення довкілля: кримінально-правовий дискурс. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 170. С. 174–197. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.170.336363>.

Suggested Citation: Shamsutdinov, O.V. (2025). Environmental Pollution: Criminal Law Discourse. *Problems of Legality*, 170, 174-197. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.170.336363>.

Статтю подано / Submitted: 26.07.2025

Доопрацьовано / Revised: 28.08.2025

Схвалено до друку / Accepted: 29.09.2025

Опубліковано / Published: 30.09.2025